

Володимир Кривошея
д.і.н. (Київ)

«Білі плями» історії козацької старшини Гетьманщини

Пропонована стаття – це не історіографічний нарис, а спроба звернути увагу на не вирішені питання історії козацької старшини. Одним з перших в незалежній Україні ці проблеми підняв Ю.А.Мицик [1, 2, 3]. Розвиваючи цю проблематику, дослідники більш детально охарактеризували історіографічну ситуацію [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10]. В результаті такої роботи встановлена структура праць про козацьку старшину, яка виглядає наступним чином: 50 % праць присвячені персональному складу, біографіям та генеалогії, 28 % – державотворчій діяльності, 8, 3 % – формуванню старшини, 6 % – духовній сфері діяльності старшини, 3 % – дипломатичній діяльності, 2,5 % – військовій діяльності, 2,2 % – політичній культурі і національній свідомості [11].

Протягом останнього часу відбулись значні зрушення, але у більшості випадків вони стосуються постановки нових історіографічних питань та часткового їх вирішення. Період “первісного нагромадження” емпіричних знань у вітчизняній історіографії ще не завершився, але спостерігаються спроби перейти від накопичення до уточнення і аналізу. На цьому фоні в деяких роботах спостерігається неісторичний підхід, викликаний порушенням як методологічного принципу історизму, так і відсутністю такого методу як періодизація. Лише нещодавно запропонована періодизація на основі хронологічно-якісного критерію: I. зародження і становлення козацької старшини, формування контреліти, що відповідає часу знаходження козацтва у підкоренні річпосполитських адміністративних, судових, військових структур, тобто до 1648 р.; II. Перетворення контреліти в еліту незалежної держави, її диференціація і внутрішньополітична боротьба за владу (1648 – 1687 рр.); III. Стабіліція елітарного прошарку і концентрація влади в його руках (1687 – 1708 рр.); IV. Втрата елітою верховної влади в державі і преорієнтація на інший владний центр (1708 – 1764 рр.); V. Втрата старшиною місцевої влади і поступовий перехід на службу до іншої держави (1764 – 1783 рр.) [12]. Використання такого підходу дозволить поетапно проаналізувати еволюцію різних інститутів старшини: гетьманів,

генеральної старшини, полковників, полкової старшини, сотників, сотенної старшини, компанійської старшини, убезпечити дослідження від змішання різночасових проявів процесу функціонування старшини.

Стосовно гетьманів поруч з наявними дослідженнями про Б.Хмельницького, І.Скоропадського, І.Виговського, І.Мазепу, О.Розумовського [13, 14] мають з'явитися монографічні дослідження про таких гетьманів як Ю.Хмельницький, П.Тетеря, І.Брюховецький, Д.Ігнатович, І.Самойлович, Д.Апостол. Джерельна база дозволяє створити біографічну монографію і про наказного гетьмана Я.Сомка.

Введення Гетьманщини до системи цивілізаційних характеристики дещо систематизує напрями дослідження: економічна, політична, біосоціальна і культурна підсистеми [15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22]. Аналіз ролі старшини у всіх чотирьох підсистемах можливий лише завдяки системному і комплексному використанню джерельної бази, при чому для дослідження кожної підсистеми необхідно визначити свою джерельну базу [23].

Закладені основи джерелознавчих студій стосовно козацької старшини М.Ковальським [24], в подальшому розвинені Г.Швидько [25, 26], Ю.Мициком [27, 28, 29, 30, 31, 32, 33], М.Крикуном [34, 35, 36, 37], В.Кривошеєю [38, 39], все ж вимагають спеціального комплексного дослідження.

Історики розпочали реалізацію того, що ще донедавна стояло як завдання [40]. Нещодавно опублікований корпус гетьманських і частково полковничих універсалів [41, 42, 43, 44, 45], але він не проаналізований досі дослідниками як у хронологічному, так і у цивілізаційному вимірі (позитивом є дослідження про універсали як джерело право [46]). Значні джерельні резерви знаходяться у польських архівосховищах: сеймові конституції, королівські привілеї залишаються головним джерелом за яким є можливість виявити відношення польської влади до конкретних козацьких старшин.

Нещодавно опублікований збірник за документами актових книг 1648 – 1657 рр., які допомагають реконструювати події і участь в них старшини, особливо на Волині і Овруччині [47].

З виявлених автором статті в архівосховищах 76 полкових реєстрів за 1712 – 1764 рр. нещодавно опубліковано два – 1723 р. Миргородського полку [48] і 1718 р. Полтавського полку [49]. Інші ж і нині використовуються лише незначною частиною дослідників.

У комплексному аналізі Генерального слідства про маєтності [50] і Румянцевської ревізії [51, 52] зроблені лише перші кроки. Варто до цього додати необхідність дослідження перепису виборних козаків і їх сімей 1782 р. В корпусі цих документів збереглися списки виборних козаків Лубенського, Київського, Переяславського полків [53], відомості про кількість козаків, що несли службу, сіл Лубенського повіту (колишнього Лубенського полку) [54], Голтвянського повіту (колишнього Миргородського полку) [55], Хорольського повіту (колишнього Миргородського полку) [56], Городиського повіту (колишнього Миргородського полку) [57], Козелецького повіту (колишнього Переяславського полку) [58], Золотоніського повіту (колишнього Переяславського полка) [59].

Лише частково опубліковані і проаналізовані тестаменти козацької старшини. Так, з 105 тестаментів [60], внесених до однієї із спеціальних архівних збірок, опубліковано у «Сулими́вському архіві» 2 заповіти, О.Лазаревським – 3, «Стороженківському архіві» – 1, з них здійснив два передруки С.Павленко, а також самостійно опублікував тестамент Григорія Гамалії (1694 [61]). Нещодавно введені до наукового обігу заповіти Івана Черняка [62], Григорія Гайворонського [63], Михайла Мовчана [64], Василя Базилевича, Василя Лагоди, вдови Андрія Стаховича Марії Лисиці [65], крім того Станіслава Кохановського [66], Якова Лизогуба [67]. Проте лише з цієї збірки неопублікованими залишаються 92 заповіти, дані яких дозволять в майбутньому більш глибоко дослідити середовище козацької старшини.

До опублікованих раніше С.Голубевим пом'яника Києво-Печерської лаври [68] і О.Лазаревським – Любецького монастиря [69] нещодавно дадалися публікації І.Ситим Крупицько – Батуринського [70] і О.Прокоп'юк – Київського Софійського монастирів [71]. На черзі дня публікація поминальників Києво-Межигірського Спаса-Преображенського [72, 73], Видубицького [73, 74], Києво-Микільського Пустинного [73, 75], поминання св. Михайла Золотоверхого монастиря [76, 77], пом'ячник Києво-Михайлівського монастиря до 18 ст. 1744 р. [78, 73], Києво-Сергієвого [80, 73], Києво-Видубицького, Золотоніського Благовіщенського дівочого [81, 73] монастирів, Канівської Преображенської [82, 73], Глухівської Микольської [83, 73], Луцької Братської церков [84], а також козелецький (очевидно, монастирський) [73, с.79].

Ю.Мицик [85, 86], В.Станіславський [87, 88] успішно працюють для введення до наукового обігу епістолярії. В архівних фондах знаходяться збірка листів 1714 – 1790 рр. [90, 91, 92], переписка решетилівського сотника Яреми Федоровича з полтавським протопопом Іваном Величковським 1717 – 1718 рр. [93], переписка А.М.Миклашевського 1725 – 1780 рр. [94], окремі листи: Федора Вольского до полковника стародубського [95], Василя Кочубея В.Велецькому 1696 р. [96], Миколи Грембецького Криштофу Лукомському 1698 р. [97], Павла Домонтовича Пилипу Костянтиновичу 1721 р. [98], Миколи Ханенка Петру Ханенку 1729 р. [99] та інші. Введення до наукового обігу цих документів дозволить включити епістолярію у дослідження різноманітних проблем дослідження побуту і стану мислення авторів листів.

Дослідження соціально-економічного розвитку до останнього часу залишалося на рівні фундаментальних праць В.Борисенка і О.Путро, з часу виходу яких пройшло уже більше 20 років. Позитивним сигналом у цьому напрямку є поява двох нових праць О.Гуржія [100, 101]. Головними напрямками досліджень є економічна, акцентом на володіння власністю як визначальний чинник [102]. Розглядаючи основні тенденції еволюції діяльності козацької старшини протягом середини XVII – XVIII ст., вчені встановили, що саме економічні потенції нового зверхнього шару поставили старшину в становище нових поміщиків [103]. Процес цей визнається в українській історіографії як цілком закономірний. Та як не парадоксально, економічна сфера діяльності старшини все ще залишається до кінця не вивченою.

Чекають своїх дослідників проблеми землеволодіння (серед нього і хутірське господарство) та промислових об'єктів (мануфактура, млинарство, винокуріння) власності старшини, еволюція її взаємовідносин з іншими станами тогочасного українського суспільства, вплив старшини на розвиток краю, виявлення економічного стану різних категорій старшини, особливо сотенної і неурядової. Варто проаналізувати рангові млини старшини. Так, згідно з угодами (від 1654 до 1687 рр.) чотири генеральні старшини (обозний, писар, суддя, осавул) і полковник мали на ранг млин, полковий осавул – щонайменше від 1654 до 1669 рр.

Лише епізодично використовується інформація про грошову винагороду старшині, а у XVIII ст. такий матеріал маємо не лише

стосовно генеральної старшини і полковників [104], як у 17 ст, але і стосовно полкової і сотенної старшини [105, 106, 107, 108].

Здійснені лише перші спроби характеристики гетьманських палаців, архітекторів в Гетьманщині, будівель полковників. Статки старшини, розміри і тип маєтку, скільки селян працювало, яка продукція і в яких об'ємах вироблялася, що вироблялося на продаж, як організовувалися ярмарки, збір на них податків поки що залишаються поза увагою дослідників.

В системі планування і регулювання економіки більша увага приділялася російському втручанням, а ніж внутрішнім регулятивним процесам. Еволюція рангових маєтностей і рангових селян досліджувалася лише в окремі історичні періоди та в окремих місцевостях, а комплексного щодо часу і території спеціального дослідження бракує.

Зроблено попередні розвідки персонального складу сотенної старшини усіх полків Гетьманщини, які внесені до реєстру, що включає сотенних отаманів, писарів, осавулів і хорунжих [109, 110, 111]. З'явився перший алфавітний реєстр старшини [112], продовжується публікація абеток деяких її категорій [113, 114].

Серед старшин варто звернути особливу увагу на такі категорії як старші полкові канцеляристи, полкові підканцеляристи, сотенні канцеляристи, військові і полкові капелани, виборні тимчасові посади полкових і сотенних комісарів. Вимагає більшої конкретизації особлива роль городского отамана полкового міста, подвійних товаришів (які упускаються у всіх відомих ієрархіях) серед комонних урядників. Назрів час реєстрів військових і полкових канцеляристів, охочекомонної і охочепіхотної старшини, священників, особливо в сільській місцевості.

Одним з найважливіших напрямів дослідження стало вивчення державотворчої діяльності козацької старшини, в першу чергу функціонування установ української держави. Високо оцінюючи внесок В.Смолія і В.Степанкова [115, 116, 117, 118, 119], Я.Дашкевича [120, 121, 122, 123], О.Гуржія [124, 125, 126, 127], З.Когута [128, 129], В.Панашенко [130, 131], В.Горобця [132] у дослідження цих процесів, зазначимо, що заслуговує на подальшу увагу дослідників питання діяльності таких інституцій влади як Генеральної військової канцелярії [133, 134], Генерального військового суду, Канцелярії Малоросійського скарбу, Генеральної Малоросійської рахункової канцелярії, канцелярія Генеральної артилерії, Ко-

місії військових судів, полкових рахункових комісій (фонди, яких відносно добре збереглися), їх внутрішньої структури, особового складу, вирішення ними державних та військових справ. Якщо хронологічно дослідження діяльності козацької старшини під час правління першої Малоросійської колегії розпочалися [135, 136], то поза увагою лишаються такі періоди діяльності старшини як її участь у роботі уряду Міністерського правління, другої Малоросійської колегії.

Організація географічного простору старшиною досліджується через адміністративно-територіальний поділ. Останнім часом з'явилися три праці, які спеціально розглядають це питання. В.Заруба, С.Коваленко [137], О.Однороженко намагаються зробити найбільш повний реєстр сотень козацько-гетьманської держави.

Однією із важливих проблем політичного розвитку є наявність політичних течій і угруповань. Крім фактологічних праць Т.Яковлевої [138, 139], українська історіографія ще не зробила рішучого кроку для постановки і вирішення поетапно і комплексно цього питання. Вимагає деталізації наявність та еволюція старшинських угруповань, серед яких першочерговими вважаємо протистояння у Миргородську полку Лісницьких і Гладких, Переяславському – Сулим і Романенків, Ніжинського – Гуляницьких і Золотаренків, Полтавському – Жученків і Герциків, Уманському – Ханенків і Білогрудів.

Спираючись на фундамент, створений О.Апанович [140, 141], В.Сергійчуком [142, 143], В.Зарубою [144], І.Стороженком [145], О.Репаном [146, 147], дослідники мають здійснити ґрунтовне дослідження військових аспектів діяльності козацької старшини, особливо під час Північної війни, гілянського походу, польських походів 30 – х рр. XVIII ст., Семилітньої війни, російсько – турецьких війн другої половини XVIII ст.

Питання дипломатичні, хоча й перебували у полі зору багатьох вітчизняних дослідників (В.Брехуненка [148], В.Горобця [149, 150, 151], Т.Чухліба [152, 153, 154, 155]), однак роль старшинських угруповань і окремих старшин на міжнародній арені вивчені все ще недостатньо.

Соціальні коріння старшинського корпусу продовжують мати значні прогалини в дослідженні. Досліджуючи соціальні основи козацтва, вдалося виявити частку родин шляхетського походження у козацькому середовищі станом на 1649 р. – 12, 6 %. Це є ще одним

підтвердженням, що головним джерелом формування старшини була показана шляхта [156, 157], поруч з тим подальшого розгляду вимагають причини переходу її у козацьке середовище – баніції, діяльність підстарост [158], тощо. Нерозв'язаним є питання еволюції частки шляхти серед старшини на різних етапах розвитку Української козацької держави [159]. Вагомий внесок у дослідження регіональної історії показання шляхти зробив І.Кондратьєв, в полі зору якого стала любецьке боярство [160, 161]. Вінницьку і брацлавську шляхту в козацькому середовищі дослідив О.Дан [162], волинську – В.Собчук [163], остерську – В.Кривошея [164]. Окремою темою дослідження має стати міщанство як джерело поповнення старшинських кадрів.

Активно розвивається такий напрямок як дослідження історії окремих сотень [165, 166, 167, 168, 169, 170]. Аналіз реєстру сотників протягом 1648 – 1782 рр. засвідчив наявність 153 сотницьких династій, що дало змогу стверджувати про значно більшу роль походження, ніж рахувалося раніше. Проте на сучасному етапі не маємо жодного дослідження біографії сотника, хоча, варто зазначити в цьому напрямку працюють О.Алфьоров, досліджуючи рід Голубів [171, 172, 173, 174], С.Горобець – роїського сотника Шихуцьких [175, 176, 177, 178]. Однією з найменш досліджених проблем продовжує залишатися інститут сотенної старшини.

Важливим є продовження дослідження етнічного складу старшинського корпусу. Найбільш актуальним серед них є визначення частки білоруського населення серед козацтва вцілому і старшини зокрема [179, 180, 181, 182]. Вимагає дослідження питання чи були в лавах козацьких ватажків етнічні поляки, причини і шляхи потрапляння до козацтва і його проводирів вихідців з татар. Більш глибокому дослідженню еволюції місця та ролі неукраїнців у соціальній та національній еліті Гетьманщини сприяли б спеціальні розвідки про династії Апостолів, Думитрашків-Райч, Милорадовичів, Требинських, Томар.

Відстає розвиток персонального складу та генеалогії козацької старшини слобідських полків і Запорізької Січі, що, в свою чергу, залишає прогалини і стосовно Гетьманщини.

Спираючись на значний фактологічний матеріал [183], варто продовжити роботу по уточненню джерел формування, еволюції статусу та функцій неурядової старшини. Актуальним залишається створення окремих дисертаційних досліджень кожного з чотирьох

структурних елементів неурядової старшини: значне військове, бу-нчукове [184, 185, 186], військове [187, 188] і значкове [189, 190, 191, 192, 193, 194, 195] товариства.

Потребує ґрунтовного вивчення культурна підсистема діяльності козацької старшини Гетьманщини, яка включає в себе різні прояви духовного життя та біосоціальна сфера життя української еліти. духовній сфері старшини – Ю.Мицика [196, 197, 198], О.Струкевича [199, 200], І.Дзири [201], А.Бовгиря [202], В.Кривошея [203]. Тут увага має сконцентруватися на меценатстві [204, 205], освітніх та релігійних потребах. Всі ці питання українськими істориками розглядалися досить фрагментарно. Продовжується і дослідження поглядів козацької старшини на різні проблеми [206, 207, 208, 209]. Необхідні дослідження як моральності, так і аморальності старшини, церковного і монастирського меценатства, переходу її у священники і ченці.

Серед завдань біографістики є визначення персоналій, які репрезентують епоху. Одним із тих, кому вдало вдається визначити біографічні об'єкти є Ю.А.Мицик, що добре ілюструють його окремі праці [210, 211, 212], публікації в двох книгах збірника «Полководці Війська Запорозького» [213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223], енциклопедичних виданнях.

Крім гетьманів, визначних генеральних старшин спеціальних досліджень, в першу чергу, заслуговують козацькі полковники і родини, які репрезентовані серед козацької старшини найбільшою кількістю своїх представників. Джерела зберегли згадки про 27 повних полковників переяславських, з них 4 представники роду Сулим, 34 наказних полковників переяславських, з них по два представники Романенків, Берл і Томар. 19 полковників полтавських репрезентовані 14 родами: Левенці мали трьох полковників, Пушкарі, Черняки, Іскри – по два. Федір Жученко полковникував п'ять разів, Павло Герцик – чотири, Дем'ян Гуджол і Прокіп Лівенець по два рази. З 30 наказних полковників троє Черняків, по двоє Барабашів і Кованьок. З 23 повних полковників Прилуцького полку по два представники Носачів і Горленків, з 19 наказних полковників 3 Горленки, 2 Носи. У Стародубі відомі 23 повних полковники: Самойловичі, Завадські мали в полку по два полковники, Петро Рославець полковникував тричі, Тимофій Олексійович і Андрій Андрій Миклашевський – по два рази. Серед 36 наказних полковників стародубських 4 були представниками родини Миклашевсь-

ких, 3 Рубців. З 19 полковників миргородських по два представники Гладких, Потішних-Постоленків, Апостолів, крім того серед наказних полковників ще двоє Гладких. Серед 25 полковників гадяцьких двоє з роду Милорадовичів, з 8 наказних – двоє Велецьких. З 26 відомих повних полковників у Київському полку по два представники родин Танських і Бутрим, серед 14 наказних полковників 3 Жили і 2 Солонини. Серед 21 повних полковників лубенських двоє Гамалій. Відомі 26 полковників ніжинських, з яких по три представники Золотаренків і Жураковських, дває – Гуляницьких. З 20 полковників у Чернігівському полку з роду Лизогубів були два полковники – Яків та Юхим.

Наступна таблиця надає перелік козацьких родин, які протягом існування козацько-гетьманської держави мали серед козацьких урядників шість і більше представників

Основні козацько-старшинські родини Гетьманщини

№ п/п	Родини	К-ть представників серед урядової старшини
1.	Забіли	19
2.	Борсуки	17
3.	Зеленські	17
4.	Сулими	15
5.	Донці	14
6.	Дорошенки	14
7.	Солонини	14
8.	Зарудні	13
9.	Максимовичі	13
10.	Бути	12
11.	Жили	12
12.	Ілляшенки	11
13.	Кулябки	11
14.	Романовичі	11
15.	Білецькі-Носенки	10
16.	Жуковські	10
17.	Жураковські	10
18.	Кандиби	10

19.	Левицькі	10
20.	Лисенки	10
21.	Мандрики	10
22.	Рубці	10
23.	Савичі	10
24.	Сахновські	10
25.	Тарновські	10
26.	Гамалії	9
27.	Гладкі	9
28.	Красовські	9
29.	Мокрієвичі	9
30.	Ограновичі	9
31.	Петровські	9
32.	Пилипенки	9
33.	Стороженки	9
34.	Тарасевичі	9
35.	Уманці	9
36.	Шаули	9
37.	Шуми	9
38.	Войцеховичі	9
39.	Базилевські	8
40.	Бутовичі	8
41.	Дубовики	8
42.	Ковалевські	8
43.	Лизогуби	8
44.	Молявки	8
45.	Павловські	8
46.	Родзянки	8
47.	Романовські	8
48.	Рубани	8
49.	Самойловичі	8
50.	Булюбаші	7
51.	Вербицькі	7
52.	Дарагани	7
53.	Каневські-Оболонські	7
54.	Костенецькі	7
55.	Романенки	7
56.	Савицькі	7

57.	Товстоліси	7
58.	Троцькі	7
59.	Черняки	7
60.	Афендики	6
61.	Базилевичі	6
62.	Безпалі	6
63.	Бутенки	6
64.	Величковські	6
65.	Воронченки	6
66.	Гаркуші	6
67.	Гулаки	6
68.	Жученки	6
69.	Завадські	6
70.	Золотаренки	6
71.	Кожуховські	6
72.	Корицькі	6
73.	Левченки	6
74.	Марковичі	6
75.	Марченки	6
76.	Москаленки	6
77.	Немировичі-Данченки	6
78.	Нестеренки	6
79.	Прийми	6
80.	Савенки	6
81.	Ситенські	6
82.	Третьяки	6
83.	Тризни	6
84.	Трушенки	6
85.	Якубовичі	6
86.	Милорадовичі	6
87.	Раковичі	6
88.	Холодовичі	6
89.	Чуйкевичі	6
90.	Юркевичі	6

Розвиток генеалогії (В.Кривошея [224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233], І.Кривошея [234, 235, 236, 237, 238, 239], В.Томазов [240, 241, 122, 243, 244]), сфрагістики (О.Однороженко

[245], І.Ситого [246, 247, 248]), археології [249, 250, 251] все вагомніше впливає на дослідження історії козацької старшини.

Можна констатувати, що проблема ролі старшини у формуванні Української козацької держави хоча і була весь час у полі зору істориків, але поки що не може бути віднесеною до розв'язаних. Завдяки зусиллям дослідників вдалося вичленити коло питань, які необхідно вирішити, серед яких: участь старшини у формуванні правової системи і звичаїв, організації збройних сил і дипломатичних кроках. Подальше і поглиблене вивчення «білих плям» історії козацької старшини Гетьманщини, їх поступове заповнення залишається актуальним і пріоритетним завданням українських істориків.

Джерела та література:

1. Мицик Ю.А. Історія українського козацтва: актуальні проблеми дослідження // Київська старовина. - 1992. - № 3. - С.2-6.
2. Мицик Ю.А. Національно-визвольна війна українського народу 1648-1658 рр.: стан і проблеми дослідження // Історія в школах України. - 1999. - № 1.
3. Мицик Ю.А. Національно-визвольна війна українського народу 1648-1654 рр.: (Деякі підсумки, проблеми і перспективи дослідження) // Пам'ять століть. - 1998. - № 4. - С.2-13.
4. Величко О.В. Українська козацька старшина: Актуальні питання сучасної історіографії // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. нак. пр. / Ред. кол.: Вашкевич В. та ін. - К., 1999. - С.17-23.
5. Фицик Л.А. Сучасна історіографія української козацької старшини // Україна: вчора, сьогодні, завтра: Зб. нак. пр. / Ред. кол.: Вашкевич В. та ін. - Запоріжжя, 2003. - С.314-324.
6. Фицик Л.А. Деякі питання сучасної історіографії української козацької старшини // Студії з історії Степової України. - Запоріжжя, 2003. - Вип. 1. - С.81-87.
7. Корнієнко М.П. Правобережна козацька старшина (пошуки і знахідки) // Студії з історії Степової України. - Запоріжжя, 2003. - Вип. 1. - С. 3-4.
8. Кривошея В.В. Персональний склад української козацької старшини: стан та перспективи дослідження // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. - К., 2006. - Вип. 28. - С. 6 - 44.

9. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини: сучасний стан дослідження // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XVI. – К., 2007. – С. 346 – 359.
10. Кривошея В.В., Степанчук Ю.С. Українська козацька старшина: стан та перспективи дослідження // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – Вип. XII. – С. 337 – 345.
11. Фицик Л. А. Виникнення та еволюція української козацької старшини Гетьманщини 1648 – 1782 рр. (Історіографія проблеми). Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2007. – С. 179.
12. Кривошея В.В. Козацька старшина як еліта Гетьманщини // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Т. XXVI. Тематичний випуск. Військо Запорозьке як символ свободи і незалежності. – Запоріжжя: «Просвіта», 2009. – С. 8.
13. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): монографія: в 2 ч. / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. - Ч. 1 – К. : ДАКККиМ, 2008 – 239с.
14. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): монографія: в 2 ч. / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. - Ч. 2. – К. : ДАКККиМ, 2008 – 287с.
15. Кривошея В.В., Фицик Л.А. Українська козацька старшина (огляд літератури) // Гілея. – 2005. – № 2. – С. 193 – 230.
16. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники і прибічники. – К., 2004. – 602 с.
17. Степанчук Ю.С. Тема інкорпорації українських земель до складу Російської імперії у сучасній історіографії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. За заг. ред. проф. Григорчука П. С. – Вип. 16. Серія: Історія. – Вінниця, 2009.
18. Кривошея В.В. Українське козацтво в світлі цивілізаційного підходу // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект./ Діалог. Історія, політика, економіка. – К., 2004. – № 5. – С. 364 – 373.
19. Кривошея В.В. Актуальні питання цивілізаційної характеристики Гетьманщини // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2006. – Вип. 32. – С. 8 – 25.
20. Кривошея В.В. Українська козацька держава: до питання цивілізаційних характеристик // Козацька скарбниця. Гетьманські читання. – К.: Музей гетьманства, 2006. – Вип. 3. – С. 31 – 48.

21. Кривошея В.В., Кривошея О.В. Козацько-гетьманська держава (до характеристики біосоціальної підсистеми) // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2007. – № 16 (53). – С. 198 – 208.
22. Кривошея В.В. Козацько-гетьманська держава (До характеристики культурної підсистеми) // Регіональні проблеми української історії. Зб. наук. праць. – Умань, 2008. – Вип. 1. – С. 129 – 152.
23. Мицик Ю.А. Писемні джерела з історії українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси в двох томах. – К., 2007. – Т. 2. – С. 541 – 588.
24. Ковальський М.П. Проблеми джерелознавства історії українського козацтва // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва. Київ-Дніпропетровськ. 13 – 17 травня 1991 р. у трьох випусках. -К.: Інститут історії НАНУ, 1993. – С. 11 – 13.
25. Швидько Г.К. Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії міст Гетьманщини другої половини XVII-XVIII ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ: "Генеза", 2001. – С. 317-329.
26. Швидько Г. Фамільні архіви Гетьманщини: археографічний аналіз публікацій // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 7. – К.-Нью-Йорк: Видавництво М.П.Коць, 2002. – С. 13 – 22.
27. Мицик Ю.А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа. – Днепропетровск, 1983.
28. Мицик Ю.А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. – Дніпропетровськ, "Дніпро", 1996. – 262 с..
29. Мицик Ю. З українського дипломатарія 2 половини XVII ст. // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – 1997. – Т. 233. – С. 360 – 397.
30. Мицик Ю. Огляд джерел з історії України та Росії XV – XIX ст. в зібраннях ФРН // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 110 – 140.
31. Мицик Ю. Регести з документів "татарського відділу" Архіву коронного в Варшаві (кінець XVI – XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.) – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. - С. 318-365.
32. Мицик Ю. Про видання "Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини" // Спеціальні історичні дисципліни. – 2000. – Т. 5. – № 1. – С. 42 – 52.

33. Мицик Ю.А. "Козацький відділ" фонду "архів коронний у Варшаві" АГАД // Історія і особистість історика: Зб. наук. пр., присвяч. 60-річчю ювілею проф. Ганни Кирилівни Швидько / Нац. гірничий ун-т. Ін-т гуманіт. проблем. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 55 – 58 та ін.

34. Крикун М. Корсунська рада 1669 р. // Записки НТШ.-Т.ССХХХУІІІ.-Праці історико-філософської секції.-Львів, 1999. – С. 117 – 148.

35. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2 – 3. – С. 311 – 349.

36. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1664 року // Україна модерна. 1999-2000. – Львів, 2000. – С. 374 – 449.

37. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV-XVIII століттях: Питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича / За ред Л.Зашкільняка та М.Крикуна. – Львів, 1998. – С. 189 – 211.

38. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 2. Синодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії. – К., 1998.

39. Кривошея В.В. Українська козацька старшина (огляд джерельної бази) // Гілея. – 2005. – № 1. – С. 215 – 236.

40. Мицик Ю.А. Український дипломатарій XVI-XVIII ст. (Документи гетьманів, полковників і кошових Війська Запорізького) // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доповідей республіканської наради. Грудень 1988 р. - К., 1988. - С. 36-39.

41. Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657 / І.Крип'якевич, І.Бутич (упор.), В.Смолій та інші.. НАН України, Інститут історії України. – К.: Альтернативи, 1998. – 383 с.

42. Універсали Івана Мазепи. 1687 – 1709. / Упорядкування І.Бутич. – К. – Львів: НТШ, 2002. – 757 с. Ч. ІІ. – К. – Львів: НТШ, 2006. – 798 с.

43. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). – К. – Львів: НТШ, 2004. – 1086 с..

44. Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарнавського / Підготував до друку та передмова І.Ситого // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 83 – 90. № 2. – С. 31 – 46. № 3. – С. 72 – 84. № 4. – С. 37 – 58. № 5. – С. 67 – 82. № 6. – С. 62 – 85.

45. Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723) / Упорядкування В.Ринсевича. – К., 2008. – 719 с.
46. Козаченко А. Гетьманські універсали як джерело права Української держави другої половини XVII – початку XVIII століття // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1. – С. 79 – 83.
47. Національно-визвольна війна в Україні 1648 – 1657. 36. За док. акт. кн. – К., 2008. – 1011 с.
48. Швидько Г. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. – Дніпропетровськ, 2004. – 335 с.
49. Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII – XVIII ст.). Т. І. Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. – Полтава, 2007. – 399 с.
50. Швидько Г.К. Ревізії маєтностей як джерело з історії землеволодіння Гетьманщини першої третини XVIII ст. // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали других наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С. 20 – 26.
51. Путро О.І. Генеральний опис 1765 – 1769 рр. як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1982. – № 7. – С. 143 – 147.
52. Петrenchенко І.Є. Любеч у 2-й половині XVIII ст. за даними описово-статистичних джерел. // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичні долі Київської Русі. – Чернігів, 1997. – С. 207 – 209.
53. ЦДІАКУ. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.164. – Арк.1-19.
54. ЦДІАКУ. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.20.
55. ЦДІАКУ. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.21. Спр.22.
56. ЦДІАКУ. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.24.
57. ЦДІАКУ. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.27.
58. ЦДІАКУ. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.26.
59. ЦДІАКУ. – Ф.193. – Оп.1. – Спр.28.
60. Кривошея О.В. Збірка духовних заповітів інституту рукопису національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського як історичне джерело // Гілея. – 2007. – Вип. 8. – С. 274 – 284
61. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник С. Павленко. – К., 2007. – С. 975 – 976.
62. Кривошея В.В., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Іван Черняк // Гілея. – 2009. – Вип. 18. – С. 131 – 136.
63. Кривошея В.В., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Комонний полковник Григорій Павлович Гайворонський // Гілея. – 2009. – Вип. 19.

64. Кривошея О.В. Полковий осавул прилуцький Михайло Федорович Мовчан і його заповіт // Гілея. – 2008. – Вип. 11. – С. 118 – 122
65. Кривошея В.В., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Василь Базилевич, Василь Лагода, Андрій Стахович // Гілея. – 2008. – Вип. 17. – С. 108 – 115.
66. Кривошея В.В., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Станіслав Кохановський // Гілея. – 2008. – Вип. 16.
67. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба (15.05.1698 р.) // Пам'ять століть. - 1996. - № 3. - С.10-14.
68. Голубев С.Т. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV - начала XVI столетия). – К., 1892. – 88 с.
69. Синодик Любецкого Антониевого монастыря. - Чернигов, 1902. - /10/, 79, /6/ с.
70. Синодик Крупицько – Батуринського монастиря / Підготував до друку та вступні зауваги Ігоря Ситого // Сіверянський літопис. 1997. - № 5. - С.40-64.
71. Поменник Софії Київської. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / Упорядкування та вступні статті Оксани Прокоп'юк. – К., 2004. – 260 с.
72. ІР НБУ. – Ф.Лебедев. - № 565. Ф.Петров. - № 375/374 С. – 441 арк.
73. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. - Ч.2. – С.34-52.
74. ІР НБУ. – Ф.І. - № 62292.
75. ІР НБУ – Ф.І. - № 1789.
76. ІР НБУ. – Ф.Петров. - № 537/1743. – 127 арк.
77. Верба І.В. “Помянник” Михайлівського Золотоверхого монастиря від 1667 р. про рід Богдана Хмельницького Богдан Хмельницький та його доба. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.). - К., 1996. - С.204-209.
78. ІР НБУ. – Ф.Петров. - № 538/1744. – 142 арк.
79. ІР НБУ – Ф.І. - № 5410.
80. ІР НБУ. – Ф.160. - № 461.
81. ІР НБУ – Ф.І. - № 696.
82. ІР НБУ. – Ф.ХХVIII. - № 762. – 42 арк.
83. ІР НБУ – Ф.І. - № 7514.
84. ІР НБУ – Ф. 30. - № 50.
85. Мицик Ю.А. До видання українського дипломатарію XVI – XVII ст. (Листи Б.Хмельницького та його сподвижників часів Визвольної війни українського народу 1654-1657 рр.) // Проблеми

історіографії та джерелознавства історії України: Зб. наук. праць.- Дніпропетровськ, 1991. - С.119-129.

86. Мицик Ю.А. Невідомі листи керівника Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1658 рр. // Українській історичний журнал.-2001. - № 1. - С.134-147.

87. Мицик Ю. Листи гетьмана Виговського // Конотопська битва 1659 року. - К., 1996. - С.82-85.

88. З епістолярної спадщини гетьмана Мазепи / Упорядник і автор передмови В.Станіславський. - К., 1996.

89. Листи Івана Мазепи. 1687 – 1691. - Т.І. / Упорядник і автор передмови В.Станіславський. - К., 2002.

90. ІР НБУ – Ф.І. – № 57478. – Арк. 1 – 188;

91. ІР НБУ – Ф.І. – № 57479. – Арк. 1 – 190.

92. ІР НБУ. – Ф.І. – № 57480. – Арк. 1 – 202.

93. ІР НБУ – Ф.160. – № 114 – 116. – 6 арк.

94. ІР НБУ – Ф.61. – № 1179 – 1234. – 104 арк.

95. ІР НБУ. – Ф.Х. – № 7382. – 1 арк.

96. ІР НБУ. – Ф.Х. – № 8460. – 2 арк.

97. ІР НБУ. – Ф.ХІІ. – № 191. – 1 арк.

98. ІР НБУ. – Ф.ХІІ. – № 209. – 1 арк.

99. ІР НБУ – Ф.ХІІ. – № 547. – 4 арк.

100. Гуржій О. Податне населення України XVII – XVIII ст. Нарис з історії та статистики. – Черкаси, 2009. – 296 с.

101. Гуржій О. Український хутір XV-XVIII ст. Історичний нарис. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – 82 с.

102. Кривошея І.І. Володіння бунчукового товариша Андрія Васильовича Борковського та його нащадків у XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С.106 – 114

103. Ульяненко В. Соціально-економічний розвиток Сосницької сотні середини XVII – XVIII ст. Природні ресурси, сільське господарство, промисловість // Сіверянський літопис. – 2002. – № 5. – С. 29 – 36.

104. ІР НБУ. – Ф.І. - № 58452. – 11 арк.

105. ЦДІАКУ – Ф.83. – Оп.1. – Спр.7.

106. ЦДІАКУ. – Ф.83. – Оп.1. – Спр.3.

107. ЦДІАКУ – Ф.83. – Оп.1. – Спр.23.

108. ЦДІАКУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 16.

109. Кривошея І.І. Старшинські родоводи XVII – XVIII ст. (Бубнівська сотня Переяславського полку) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. – Вип. 11. – К.: Шлях, Часи козацькі, 2002.

110. Кривошея І.І. Родоводи Воронківської сотенної старшини (Переяславський полк XVII – XVIII ст.) // Генеалогічні Записки українського геральдичного товариства. Вип. III. – Біла Церква, 2002. – С. 104 – 108.

111. Кривошея І.І. Борзнянська сотня: родоводи козацько-старшинські (XVII – XVIII ст.) // Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті: Збірник матеріалів II Міжнародної конференції / Упор. Страшко Є. М. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 18 – 24.

112. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. – Дніпропетровськ, 2007.

113. Кривошея В.В. Абетковий перелік козацьких старшинських родин (на прикладі Смілянської сотні Лубенського полку) // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Біла Церква, 2001. – С. 53 – 62.

114. Кривошея В.В. Українська козацька старшина: Абетка генеральної старшини (1648 – 1783 рр.) // Гілея. – 2009. – Вип. 21. – С. 4 – 10.

115. Смолій В, Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.: «Альтернативи», 1997. – 367 с.

116. Смолій В, Степанков В. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. – К.: Наукова думка, 1994. – 261 с.

117. Смолій В.А., Степанков В.С. Гетьман Петро Дорошенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 7-8. – С. 84-103.

118. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – 351 с.

119. Степанков В.А. Формування української державної еліти та особливості її менталітету у середині XVII ст. (1648-1657). Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку (Матеріали третіх Всеукраїнських історичних читань). – К.-Черкаси, 1993.

120. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI-XVII ст. // Сучасність. – 1992. – № 5.

121. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.) // ЗНТШ. – 1991. – Т. 222.

122. Дашкевич Я. Козацтво на Великому кордоні / Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми. Матеріали круглого столу // УІЖ. - 1990. - № 12. - С. 20-22.

123. Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні. Лівобережжя. // Пам'ятки України. – 1990. - № 2 - С. 11-13. № 3. - С. 18-20.
124. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право. - К.: Основи, 1996. - 223 с.
125. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: Інститут історії України, 1998. - 207 с.
126. Гуржій О. Гетьманська влада в українській козацькій державі першої чверті XVIII ст. (на прикладі діяльності І. Скоропадського) Автореф. дис...д-ра іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 32 с.
127. Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна // Україна крізь віки. – Т. 8. – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.
128. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
129. Когут З. Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004. – 351 с.
130. Панащенко В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1997. – 74 с.
131. Панащенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 211 с.
132. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2009. – 271 с.
133. Апанович О.М. Генеральна канцелярія // Неопалима купина. – 1995. – № 1 – 2. – С. 140 – 142.
134. Панащенко В. З історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К.: "Генеза", 1998. – С. 252 – 276.
135. Горобець В.М. Малоросійська колегія та фінансова реформа на Україні-Гетьманщині // Середньовічна Україна. – К., 1994. – Вип. I.
136. Горобець В.М. Малоросійська колегія та реформи державного устрою України. 1722–1727 рр. Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 1993.
137. Коваленко С. Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. – Т. 1-2. – К.: Видавництво «Стікс-Ко», 2007 – 2008.
138. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок руїни. - К.: Основи, 1998. - 447 с.

139. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради – 2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). - К.: «Основи», 2003. - 643 с.
140. Апанович О. Запорозька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії, 50– 70 роки XVII ст. – К., 1961.
141. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1968. – 244 с.
142. Сергійчук В.І. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI - середини XVII ст. - К., 1991.
143. Сергійчук В. І. Армія Богдана Хмельницького. – К.: Аграрна наука, 1996. – 254 с.
144. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття. Монографія. – Дніпропетровськ: Лір ЛТД, 2003. – 462 с.
145. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. – Книга 1. Воєнні дії 1648 – 1652 рр. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського державного університету, 1996. – 316 с.
146. Репан О. Козацтво Лівобережної України і російсько-турецька війна 1735 – 1739 рр. Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003/
147. Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735 – 1739 років. – К., 2009. – 195 с.
148. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська Рада 1654 року. – К., 2005. – 368 с.
149. Горобець В.М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимності і стосунки з Москвою та Варшавою, 1654 – 1665. – К.: Інститут історії НАН України, 2001. – 533 с.
150. Горобець В.М. Проблема легітимізації еліти козацької України в зовнішньополітичній діяльності Гетьманату: стосунки з Росією та Річчю Посполитою (1654-1665). Автореф. дис.... докт. іст. наук. – К., 2002.
151. Горобець В.М. Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 34 – 40.
152. Чухліб Т.В. Українсько-російські договори 1654 р.: нові підходи до історії міждержавних стосунків // УІЖ. – 1994. - № 3.
153. Чухліб Т.В. Українсько-польська військова взаємодія під час гетьманування С. Куницького (1683-1684 рр.) // УІЖ. - 2000. – № 5.
154. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. – К., 2003.

155. Чухліб Т.В. Гетьмани правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713). – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – 285 с.

156. Яковенко Н. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12 – 13 жовтня 1995 р.). – Львів–Люблін, 1996.

157. Яковлева Т. Украинская шляхта и государственная идея в годы освободительной войны // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К.: “Гене́за” 1998. – С. 131 – 141.

158. Кривошея В.В. До причин Національно-визвольної війни середини XVII ст. // Гілея. – 2009. – Вип. 23.

159. Степанков В.С. Формування української державної еліти та особливості її менталітету в середині XVII ст. Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали III Всеукраїнських читань. – Київ-Черкаси, 1993. – С.28-33.

160. Кондратьєв І.В. Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV – XVIII ст. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2005. – 15 с.

161. Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч. - К., 1999. - 106 с.

162. Дан О. Козацтво Брацлавщини в боротьбі за свободу і незалежність. 1648 – 1676 рр. – К., 2004. – 287 с.

163. Собчук В. Шляхта волинського походження в реєстрі Війська Запорозького 1649 року / В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / ред. Я. Пеленський. – К. - Філадельфія, 1994. – С.201 – 213.

164. Кривошея В.В. Вузлові протиріччя як передумови Національної революції середини XVII ст. // Соціальні та національні чинники революцій та реформ в Україні: проблеми взаємовпливів / Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIV. – С. 15.

165. Кондратьєв І. Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військово службової спільноти у XV – XVIII ст. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Харків, 2005.

166. Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва: Любеч. – Київ, 1999. – 106 с. Кривошея В.В., Кривошея І.І. Сосниця козацька. – Київ, 1999. – 67 с.

167. Кривошея В.В., Кривошея І.І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. І. Борзна. ІІ. Волинка. – Київ, 1999. – 126 с.
168. Зайченко В. Село Новий Білоус та його округ. – Чернігів, 2003. – 87 с.
169. Ляшев О. Роїще – село, сотенне містечко. – Чернігів, 2002. – 144 с.
170. Кондратьєв І. Під Литвою, Москвою та Польщею. – Чернігів, 2005
171. Алфьоров О. С. До історії показаченої української аристократії (представники роду Голубів XVI – XVIII ст.) // Гетьманський альманах. – К.: Видавничий центр КНАУ, 2003. – С. 147 – 154.
172. Алфьоров О. Виникнення та становлення роду Голубів: кінець 15 – 16 ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. - Вип. 7. - Львів, 2009.
173. Алфьоров О. Рід Голубів у добу Івана Мазепи. "Самойловщини" // Доба гетьмана Івана Мазепи у європейській історії: міфи та реальї. – К., 2009. – С. 188 – 198.
174. Алфьоров О. Старшинський рід Алфьорових: генеалогія, соціально-політичне та майнове становище слобідської гілки другій половині XVII – початку XX ст. - Біла Церква, 2009. - 120 с.
175. Горобець С. «Збирач земель» Семен Шихуцький // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Вип. IV. – Львів, 2004. – С. 91-92.
176. Горобець С. Генеалогічні записки Флегонта Шихуцького // Сіверянський літопис. – 2006. – № 5. – С. 42-57.
177. Горобець С. Петро Стефанович чи Петро Шихуцький? // Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 55-61.
178. Горобець С. Ройський сотник Степан Шихуцький // Батуринські читання 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2007.
179. Мицик Ю.А. Albaruthenika. – К., 2009
180. Горобець В. М. Білорусь : козацька чи московська? Витоки і характер українсько-російських конфліктів на землях Південно-Східної Білорусі // Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси : в 3 т. / В. А. Смолій (відп. ред.) – К. Наукова думка, 2004. – Т. 1 Українські проекти в Російській імперії / В.Ф.Верстюк, В.М. Горобець, О. П. Толочко. – 2004. – 501с.
181. Степанчук Ю.С. Трансформація політичних поглядів українських гетьманів на білоруське питання // Пилявецька битва: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України» (до 360-річчя битви під Пилявцями). – Хмельницький, 2008. – С. 193 – 197.

182. Степанчук Ю.С. Білоруське питання у зовнішній політиці українських гетьманів (1654 – 1659 рр.) // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаємодзеянне і ўзаемаўплывы. Матэрыялы II Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Гомель, 9-10 кастрычніка 2008 г. – Гомель 2008/- С. 9-14.

183. Кривошея В.В., Кривошея І.В., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. – К., 2009.

184. Кривошея В.В, Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книги 1. – К.: «Стилос», 2008.

185. Панашенко В. Бунчукові товариші // Київська старовина. – 1997. - № 5. - С. 24-40.

186. Репан О.А. Бунчукове товариство у 1735 – 1739 роках // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. – С.37-38.

187. Панашенко В. Військові товариші // Київська старовина. – 1998/. - № 3. – С. 166 – 174.

188. Кривошея В.В, Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книга 2. – К.: «Стилос», 2008.

189. Панашенко В. Значкові товариші // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 126 – 141.

190. Панашенко В. Значкові товариші // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. - К., 2000. – Вип. 7. – С. 165 – 174.

191. Репан О.А. Значкове товариство у 1735-1739 рр. // Гуманітарний журнал. – 2000. – № 2. – С. 33 - 39.

192. Кривошея І. Неурядова старшина Гетьманщини і міщанська верхівка в середині XVIII ст. (На прикладі м. Стародуба) // Сіверянський літопис. – 2009. – № 2 – 3. – 40 – 49.

193. Кривошея І.І. «Сказки» козацької неурядової старшини Гетьманщини як історичне джерело // Український історичний журнал. – 2009. – № 3.

194. Кривошея І. Реєстри значкових товаришів Стародубського полку 1735 та 1737 років. // Гілея. – К., 2009. – Вип. 19.

195. Кривошея В.В, Кривошея І.І., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Частина третя. Книги 3. – К.: «Стилос», 2008.

196. Мыцык Ю.А. Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978. – С. 29-31.

197. Мицик Ю.А. Відображення деяких подій з історії Києва в літописі Яна Бінвільського // Український історичний журнал. – 1982. – № 2. – С. 73-76.

198. Мицик Ю.А. Історія Київської Русі у висвітленні літописців XVII ст. Семена Галуговського та Яна Бінвільського // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. – К., 1988. – С. 229 – 224.

199. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002.

200. Струкевич О. Політична культура еліти Української козацької держави: методологічні аспекти дослідження // Україна в Централь-но-Східній Європі. Студії з історії XI-XVIII століть. – Вип. 3. – К., 2003

201. Дзира І. Козацьке літописання 30-х – 80-х XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти. – К., 2006.

202. Бовгиря А.М. Козацьке історіописання // Історія українського козацтва. Нариси в двох томах. – К., 2007. – Т. 2. – С. 249-302.

203. Кривошея В.В. Взгляды казачей старшины на «москвитов»: дифференциация, эволюция // Украина и украинцы: образы представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии. – М.: Институт славяноведения РАН, 2008. – С. 28 – 36.

204. Арендар Г. Козацька старшина як меценат церковного мистецтва Чернігівщини за матеріалам Чернігівського історичного музею ім.В.В.Тарновського. – Сіверянський літопис, 1995. - № 1, с. 54 – 57.

205. Ступак Ф. Меценатство гетьманів та козацької старшини // Україна козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва. – К.: «Емма», 2004. – С. 788 – 793.

206. Степанчук Ю.С. Трансформація політичних поглядів козацької старшини Гетьманщини щодо повноважень загальної козацької ради у другій половині XVII ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія /За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль, 2008. – Вип. 1. – С. 3 – 7:

207. Степанчук Ю.С. Трансформація політичних поглядів козацької старшини щодо місця і ролі Запорізької Січі у політичному житті Гетьманщини другої половини XVII ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. За заг. ред. проф. Григорчука П. С. Вип. 13. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – С. 10 – 12.

208. Степанчук Ю.С. Трансформація поглядів Богдана Хмельницького та козацької старшини щодо функцій генеральної (військової) ради в період 1648-1657 рр.// Матеріали Другої науково-практичної конференції „Місто Хмельницький в контексті історії України” (19 вересня 2007 р., м. Хмельницький). – Хмельницький, 2007. – С. 286 – 290.

209. Степанчук Ю.С. Причини трансформації поглядів козацької страшини стосовно переяславсько-московського договору у 1654–1657 років // Гілея. – Вип. 13. – 2008. – С. 188 – 196.
210. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 83 с.
211. Мицик Ю. Михайло Дорошенко // Україна у минулому. – Київ. Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 156–171
212. Мицик Ю. Отаман Іван Сірко. – Зп. : Тандем-У, 2000 р. – 44 с.
213. Мицик Ю.А. Максим Кривоніс // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. - К., 1998. - Кн.1.
214. Мицик Ю.А. Тиміш Носач // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. - К., 1998. - Кн.1. - С.277-286.
215. Мицик Ю.А. Силуян Мужилівський // Полководці Війська Запорозького. - С.221-226.
216. Мицик Ю.А. Павло Яненко-Хмельницький // Полководці Війська Запорозького. - С.385-390.
217. Мицик Ю.А. Лук'ян Мозиря // Полководці Війська Запорозького. - С.213-220.
218. Мицик Ю.А. Михайло Зеленський // Полководці Війська Запорозького. - С.141-150.
219. Мицик Ю.А. Йосип Глух // Полководці Війська Запорозького. - С.53-62.
220. Мицик Ю.А. Іван Кунцевич-Миньківський // Полководці Війська Запорозького. - С.193-198.
221. Мицик Ю.А. Герасим Яцкевич // Полководці Війська Запорозького. - С.391-396.
222. Мицик Ю. Степан Подобайло // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. Кн. 2. / Козацька спадщина. – К., 2004.
223. Мицик Ю. Филон Гаркуша // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. Кн. 2. / Козацька спадщина. – К., 2004.
224. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648 – 1782 рр.). – К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. – Ч.І. - 269 с.; Ч. ІІ. – 338 с.
225. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. - К., 2002. – 395 с.
226. Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва Білоцерківський полк. – К. : Стилос, 2002. – 183 с.
227. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. – К., 2004. – 417 с.

228. Кривошея В. Деякі питання генеалогії козацько-старшинських родин Чернігівського полку // Сіверянський літопис. - 1997. - № 1 - 2. - С. 32-46.
229. Кривошея В. Вінничина козацька (персональний склад старшини) // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: Збірник наукових праць / Ред. колегія: Григорчук П.С. та ін. - К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. - С.113-126.
230. Кривошея В. Уманське козацтво: історичні дрібниці // Україна вчора, сьогодні, завтра. Зб. наук. пр./ Ред. колегія: Вашкевич В. та ін. - К., ІПіЕНД НАНУ, 1999. - С. 48-62.
231. Кривошея В.В. Матеріали до історії та генеалогії Корсунського полку // Корсунський часопис. - 1997. - № 5. - С. 27-29.
232. Аброскін П., Кривошея В., Стасенко О. Київщина козацька: люди і долі. - К.: «Стилос», 2004. - 181 с.
233. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. - К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса, 2008. - 451 с.
234. Кривошея І. Старшина Баришівської сотні Переяславського полку у XVII - XVIII ст. (персональний склад та генеалогія). - К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. - 19 с.
235. Кривошея В., Кривошея І. Нариси історії Київщини періоду козацтва. Березань. - К., 2001.
236. Кривошея В., Кривошея І. Родовідні козаків Терехтимирівської сотні // Сіверянський літопис. - 1998. - № 5. - С. 64-66.
237. Кривошея В., Кривошея І. Сосниця козацька. - К.: ІП і ЕД НАНУ, 1999. - 67 с
238. Кривошея В.В., Кривошея І.І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва І.Борзна. ІІ.Волинка. - К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. - 126 с.
239. Кривошея І.І. Козацька старшина Переяславського полку : 1648 - 1782 рр. Автореф. дис. ... к.і.н. - К., 1998. - 16 с.
240. Томазов В. З генеалогії козацьких родів: Костянтиновичі та Вернадські // Історія українського середньовіччя. - Ч. 2. - К., 1995. - С. 52 - 69.
241. Томазов В. Рід Кир'якових // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст. Історико-біографічні нариси / Під ред. В.Смоля. - К., 2001. - С. 204 - 212.
242. Томазов В. До історії української гілки старовинного роду Томар // Українська біографістика. - К., 1999. - Вип. 2. - С. 193 - 200.
243. Томазов В. К генеалогії рода Модзалевських (потомство стародубського полковника Тимофея Алексеевича) // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали І генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. - К., 1996.

244. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.). – К., 2006. – 284 с.
245. Однороженко О. Печатка Данила Апостола. – Знак. – 1998. – Ч. 17. – С. 3
246. Ситий І. Печатки військових канцеляристів // Знак. – 2003. – Ч. 29. – С. 2 – 3.
247. Ситий І.М. Печатки сотенної старшини, товаришів та канцеляристів // Спеціальні історичні дисципліни. - 2000. – Т. 4. – № 1. – С. 214 – 258.
248. Ситий І.М. Козацькі печатки Гетьманщини середини XVII – XVII ст. за архівними матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського. Автореф. дис. ... к.і.н. – К., 2002. – 20 с.
249. Артем'єв А.В., Коваленко О.В. Матеріали з некрополя на околиці форштадту полкової Полтави (з аналізом стоматологічних захворювань населення козацької доби) // Археологічний літопис лівобережної України, 1999. - № 2. - С. 54 – 55.
250. Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва: Збірка наукових праць. – Вип. II. – К., 1993.
251. Археологія доби українського козацтва XVI – XVII ст. – К., 1997.